

УДК 343.136:343.18

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.60>**Марина Городецька,**

канд. юрид. наук, слідчий слідчого відділу

Криворізького відділу поліції

Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області

РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРЕДМЕТА ВІДАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджено реалізацію кримінальних процесуальних прав людини як елемент предмета відання у кримінальному провадженні. Актуальність теми роботи зумовлюється необхідністю дослідження реалізації кримінальних процесуальних прав людини як кримінального процесуального елемента предмета відання для чіткого окреслення меж впливу суб'єктів кримінального провадження. На підставі аналізу останніх досліджень та публікацій зауважується, що науковці вивчали лише окремі аспекти предмета відання у кримінальному провадженні, вчені не фокусувалися на дослідженні питання щодо реалізації кримінальних процесуальних прав людини як елемента предмету відання у кримінальному провадженні. У процесі дослідження розглядаються питання реалізації різних кримінальних процесуальних прав людини, зокрема основних (конституційних, конвенційних) та кримінальних процедурних прав людини. Підкреслюється, що функціональне призначення конституційних та конвенційних прав у кримінальному процесі полягає в обмеженні державних органів у їхній діяльності щодо людини та захисті від їх свавілля. Обґрунтовується, що функціональним призначенням кримінальних процедурних прав людини є визначення певної правової процедури або порядку кримінального провадження. Визначається, що законодавче регулювання кримінальних процедурних прав людини має відбуватися з урахуванням основних прав людини, проте їх функціональним призначенням є встановлення належного порядку кримінального провадження, обмеженого основними правами людини, регламентування кримінальної процесуальної діяльності. Констатується, що залежно від різновиду кримінальних процесуальних прав людини диференціюється предмет відання судових органів та органів обвинувачення. Наголошується, що реалізація основних прав людини – конституційних, конвенційних – становить зміст предмета відання суб'єктів, які здійснюють функцію правосуддя, а реалізація кримінальних процедурних прав є специфічною сферою впливу суб'єктів, які здійснюють функцію обвинувачення. У результаті проведеного дослідження визначаються перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі, зокрема визначення темпорального елемента предмета відання у кримінальному провадженні, дослідження територіального елемента кримінального процесуального предмета відання.

Ключові слова: конституційні права, основні права, кримінальні процедурні права, вплив суб'єктів, обвинувачення, правосуддя.

Постановка проблеми. Одним з елементів предмета відання є реалізація кримінальних процесуальних прав людини у кримінальному провадженні. Залежно від різновиду процесуальних прав людини, здійснення яких забезпечується протягом кримінального процесу, визначається предмет відання конкретних органів кримінального судочинства. Тому для чіткого окреслення меж впливу суб'єктів кримінального провадження необхідно дослідити реалізацію кримінальних процесуальних прав людини як кримінальний процесуальний елемент предмета відання. Саме цим зумовлюється актуальність теми, що сформульована у заголовку даної статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вчених, які опрацьовували проблеми предмета відання у кримінальному процесі, можна назвати таких, як І. В. Гловюк, А. Ю. Гнатюк, Ю. М. Грошевий, І. В. Єна, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, В. В. Карпунцов, О. І. Козаченко, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, А. А. Омаров, М. А. Погорельський, С. В. Пшенічко, О. Ю. Татаров, М. С. Цуцкірідзе, О. Г. Шило, та інших. Разом із тим науковці вивчали лише окремі аспекти предмета відання у кримінальному провадженні, вчені не фокусувалися на дослідженні питання щодо реалізації кримінальних процесуальних прав людини як елемента предмета відання у кримінальному провадженні.

Метою статті є дослідження реалізації кримінальних процесуальних прав людини як елемента предмета відання у кримінальному провадженні. Для одержання бажаного результату потрібно дослідити реалізацію різних кримінальних процесуальних прав окремими суб'єктами кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Реалізація кримінальних процесуальних прав становить кримінальний процесуальний елемент предмета відання. Зважаючи на те, що до кримінальних процесуальних прав слід віднести конституційні, природні та суто процесуальні права [1, с. 93], розглянемо реалізацію кожного з вказаних видів.

Зупинимося на дослідженні конституційних та природних (конвенційних) прав, реалізація яких може перебувати у сфері впливу суб'єктів кримінального судочинства.

Конституційні права громадян, які не є абсолютними, можуть бути обмежені за вмотивованим рішенням суду, про що прямо вказується у конституційних нормах, які регламентують вказані права, наприклад ст. 29, 30, 31, 41 Конституції України (далі – Конституція). Окрім того, ст. 55 Конституції визначає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [2]. А отже, у кожному разі можливого обмеження органами державної влади конституційних прав їх забезпечення покладається на суд.

Усі ці конституційні права і свободи людини і громадянина знайшли відображення у кримінальному процесуальному законодавстві у вигляді засад кримінального провадження. Отже, зважаючи на кримінальне процесуальне регулювання, можна сказати, що конституційні права і свободи людини і громадянина набули значення *процесуальних прав та свобод*. Але слід зазначити, що особливої значимості при цьому вказані права та свободи порівняно з іншими кримінальними процесуальними правами не втратили.

Також слід вказати, що конституційні права та свободи дублюють певною мірою конвенційні права та свободи людини. Елементарний порівняльний аналіз Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) та Конституції України підтверджує дану тезу. Так, С. Шевчук слушно зазначає, що з ратифікацією Конвенції в Україні існує, так би мовити, «подвійний» захист цих прав та свобод – як на конституційному рівні, так і на рівні Конвенції [3]. Тому цілком справедливим є виокремлення в юридичній літературі як європейських, так і конституційних стандартів забезпечення прав людини під час кримінального провадження [4, с. 104].

І такий збіг не є дивним або неочікуваним. Відповідно до положень Конституції, укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України [2]. Тобто підписання та визнання юридичної сили міжнародних договорів на території України можливе лише у разі узгодження з нормативними положеннями Основного закону України. Як правильно зазначав професор В. І. Євтинов, відповідність Конституції належним чином ратифікованих міжнародних договорів є презумпцією [5, с. 26]. Отже, можна вживати поняття конституційних та конвенційних прав як таких, що відповідають або збігаються. Це уможлиблює використання щодо цих видів прав такої назви, як «основні права людини».

Щодо основних прав людини С. Шевчук наводить думку С. С. Алексєєва, який «визнає не лише «невідчужуваність» основних прав людини, їхній природно-правовий характер та пряму юридичну дію, а й їхню головну функцію – обмеження державної влади: «... уперше за всю історію людства право стало набувати такої нової якості, яка дозволяє йому піднятися над владою і зрештою вирішити одну з головних проблем нашого життя, справжнє прокляття людства, – проблему упокорення та «приборкування» політичної державної влади» [3].

Надалі С. Шевчук у своїй публікації розвиває тезу щодо того, що старій ліберальній ідеї про захист прав людини на підставі закону, на якій ґрунтувалася перша європейська правова революція, приходиться на зміну експериментальна ідея про необхідність захисту прав людини від закону, але на підставі Конституції. У цьому саме й полягала головна мета прийняття Конвенції – забезпечити верховенство людини над державою, пріоритетність її прав перед будь-яким правовим актом держави [3].

Досліджуючи конституціоналізм у порівняльно-історичному контексті, автор В. Шамрай зазначає, що конституція та конституційна юстиція намагаються забезпечити баланс між двома основними суспільними пріоритетами або цінностями демократичного суспільства: свободою, сферу якої становлять конституційні права, свободи та конституційні принципи, та порядком, який ґрунтується, на принципі законності (режимі точного та неухильного виконання всіма суб'єктами права законів та підзаконних актів, які не суперечать законам) [6, с. 30].

Не можна не погодитись із зауваженням О. В. Гладишевої, що, приймаючи за основу один із постулатів організації правової держави, відповідно до якого держава бере

на себе обов'язок із самообмеження, слід вважати, що засобом такого самообмеження виступають конституційні положення, і перш за все ті, в яких встановлено пріоритет прав особи [7, с. 110].

Звичайно, що сфера кримінального судочинства обов'язково має відповідати конституційним принципам та міжнародним конвенційним правовим положенням. Обмежувальну функцію основних прав людини не можна заперечувати. Таким чином, функціональне призначення конституційних та конвенційних прав у кримінальному процесі полягає в обмеженні державних органів у їхній діяльності щодо людини та захисті від їхнього свавілля.

Окрім основних прав людини (врегульовані у вигляді засад кримінального провадження), кримінальним процесуальним законодавством регламентовано також інші права та обов'язки учасників кримінального судочинства. Тут можна назвати права та обов'язки, пов'язані з провадженням слідчих (розшукових) дій, застосуванням примусу щодо учасників, набуттям ними статусу. Загалом функціональним призначенням таких прав можна назвати визначення певної правової процедури або порядку кримінального провадження. Звичайно, законодавче регулювання таких прав має відбуватися з урахуванням основних прав людини, проте їх функціональним призначенням є встановлення належного порядку кримінального провадження, обмеженого основними правами людини, регламентування кримінальної процесуальної діяльності. Така «законна» процедура й встановлюється для обмеження можливого свавілля державних органів під час здійснення кримінального судочинства. У даному випадку, можливо, більш влучним буде уточнити навіть, що така процедура встановлюється для обмеження здійснюваного кримінального переслідування. Оскільки судова діяльність пов'язана із реалізацією основних прав людини, а отже із захистом вказаних прав. Такі процесуальні права, якими регламентовано порядок кримінального провадження, щоб підкреслити відмінність від основних прав людини (конституційних та конвенційних), ми визначимо як *кримінальні процесуальні процедурні права (або кримінальні процедурні права)*.

Звідси можна казати про різницю функціонального призначення основних прав людини (конституційних та конвенційних прав) та кримінальних процедурних прав. Призначенням першої категорії прав є обмеження державних органів щодо посягання на основні права людини, а другої категорії – встановлення законного порядку здійснення

кримінального провадження. Не можна не зазначити, що у результаті дотримання встановленого порядку кримінального провадження, яке законом має бути регламентовано відповідно до конституційних вимог, має досягатись у кінцевому рахунку також захист основних прав людини.

Традиційно у теорії кримінального процесу розглядають компетенцію суду щодо захисту конституційних прав і свобод людини у кримінальному судочинстві.

У межах дисертаційного дослідження Ю. В. Скрипіною визначено місце й роль слідчого судді в системі кримінально-процесуальної діяльності, а також характер виконуваної ним функції – забезпечення законності й обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні по кримінальній справі [8, с. 7].

Автор О. І. Козаченко визначив зміст судового контролю як систему передбачених законодавцем і здійснюваних у чітко визначеній процесуальній формі дій (процедур) та рішень суду і сторін щодо вирішення предмета контролю з метою: запобігання незаконному порушенню чи обмеженню конституційних прав громадян; поновлення або компенсації порушених прав; відміни незаконних актів (визнання їх такими, що не мають юридичної сили), винесених або отриманих із порушенням установленної законодавцем процесуальної форми [9, с. 180].

Звичайно, захист конституційних прав і свобод людини здійснюється судом не тільки на досудовому провадженні, але і під час судового розгляду. Особлива відповідальність здійснюваного напряму правосуддя цілком узгоджується із загальним положенням суб'єкта, на якого такий напрям покладено, – суду, судді. Органи кримінального переслідування (тут і далі по тексту нами використовується словосполучення «кримінальне переслідування» ідентично «обвинуваченню» – *уточнення наше*) та судові органи займають принципово різні позиції у структурі державних органів. Тому й предмет відання органів кримінального переслідування та суду має відрізнятися суттєво. Оскільки органи кримінального переслідування є підпорядкованими функціонерами виконавчої гілки влади, а суд є безпосереднім представником іншої гілки влади – судової, тобто і є сама влада. Якщо внутрішньо у кримінальному процесі функціонально вони знаходяться на одному шаблі розподілу предмета відання – функціональний предмет відання, то у загальнодержавному сенсі, а тобто із

зовнішньої оцінки, суд є владним органом, представником самої суддівської влади, її держателем, а отже, слідчий, прокурор є функціонерами, уповноваженими виконавчою владою, їхнє положення – на значно нижчому щаблі. А тому сфера впливу суб'єктів обвинувачення різниться зі сферою впливу суб'єктів правосуддя. Суб'єкти обвинувачення впливають на предмет відання, не торкаючись суттєвих прав та свобод людини. Коли врегулювання суспільних відносин потребує суттєвого обмеження або впливу на основоположні права та свободи людини, предмет відання розподіляється за судовими органами. Оскільки суттєве втручання в основні права та свободи людини істотно впливає на справедливість вирішення кримінального правового конфлікту (або, як ще можна сказати, врегулювання відносин), а це є не що інше як здійснення функції правосуддя, суб'єктом здійснення якої є суд. Метою впливу суб'єктів обвинувачення на предмет відання є підготування до суду, підготування до обвинувачення в суді та саме обвинувачення у вигляді викриття особи перед судом, тобто представлення перед судом особи як такої що вчинила кримінальне правопорушення та підлягає вже більш суттєвому втручанням з боку суду в її права та свободи з метою здійснення правосуддя, а саме досягнення справедливості у вирішенні кримінального правового конфлікту.

У рішенні Європейського суду з прав людини «Волохи проти України» вказано, що верховенство права між іншим (*inter alia*) передбачає, що втручання органів виконавчої влади у права осіб має підлягати ефективному контролю, який зазвичай має здійснюватись судовим органом, зокнайменше як останньою інстанцією, оскільки судовий контроль надає найбільші гарантії незалежності, безсторонності та здійснення належного провадження [10].

Судові органи застосовують також кримінальні процедурні права, оскільки їх процедура, їх кримінальна процесуальна діяльність також окреслена законом. Проте під час досудового провадження реалізація кримінальних процедурних прав учасників становить саме специфічну сферу впливу органів обвинувачення, оскільки участь суду є епізодичною та зумовлена лише реалізацією основних прав. Під час судового розгляду сторона обвинувачення та сторона захисту зрівнюються як учасники кримінального провадження у відносинах із судом. Суд є суб'єктом вищого компетенційного рівня по відношенню до прокурора.

Суб'єкт вищого компетенційного рівня може порушувати межі компетенції за рівнем нижче, але не навпаки. Суб'єкт вищого компетенційного рівня має справу з результатом роботи суб'єкта нижчого рівня, тому закон вважає першого «компетентним» для втручання у діяльність другого [11, с. 198].

Під час судового розгляду суд, як суб'єкт вищого компетенційного рівня, впливає на реалізацію як основних прав учасників, так і їх кримінальних процедурних прав.

Отже, у кримінальному процесі реалізація основних прав людини лежить у сфері виключно предмета відання судових органів, а реалізація кримінальних процедурних прав належить до сфери предмета відання органів обвинувачення під час досудового розслідування у повному обсязі та частково під час судового розгляду. Можна зазначити, що реалізація основних прав людини є специфічною сферою впливу судових органів, а реалізація кримінальних процедурних прав є специфічною сферою впливу органів обвинувачення. Таким чином, відбувається змістовний поділ функціональних предметів відання сторони обвинувачення та органів правосуддя у кримінальному процесі.

Кримінальний процесуальний елемент є утворюючим для функціональних предметів відання суб'єктів кримінального процесу (для предметів відання функціональних сторін). Реалізація основних прав людини – конституційних, конвенційних – становить зміст предмета відання суб'єктів, які здійснюють функцію правосуддя, а реалізація кримінальних процедурних прав є специфічною сферою впливу суб'єктів, які здійснюють функцію обвинувачення.

Висновки

Елементом предмета відання у кримінальному провадженні є реалізація кримінальних процесуальних прав людини. Залежно від різновиду останніх диференціюється предмет відання суб'єктів, які здійснюють функцію правосуддя, та суб'єктів, котрі виконують функцію обвинувачення. Зміст предмета відання судових органів становить реалізація основних прав людини – конституційних та конвенційних. Тоді як предметом відання органів обвинувачення є реалізація кримінальних процедурних прав людини.

Перспективами подальших розвідок у даному науковому напрямі можуть бути такі: визначення темпорального елемента предмета відання у кримінальному провадженні; дослідження територіального елемента кримінального процесуального предмета відання.

Список використаних джерел:

1. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. 416 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 12.03.2020).
3. Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 1999. № 2. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=416> (дата звернення: 12.03.2020).
4. Лоскутов Т.О. Рішення Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України у механізмі кримінального процесуального регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 37(3). С. 103–106.
5. Євінтов В. Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини (коментар до статті 9 Конституції України). *Українське право*. 1998. № 1. С. 26.
6. Шамрай В. Конституціоналізм як політико-правова доктрина у порівняльно-історичному контексті. *Jumalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 3. Том 1. С. 29–31.
7. Гладышева О.В. Теоретические основы обеспечения законных интересов личности в уголовном судопроизводстве : монография. Москва : Юрлитинформ, 2012. 192 с.
8. Скрипіна Ю.В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2008. 26 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2008/08syvppd.zip. (дата звернення: 12.03.2020).
9. Козаченко О.І. Співвідношення судового контролю та прокурорського нагляду за здійсненням оперативно-розшукових заходів, що тимчасово обмежують конституційні права і свободи людини. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2 (28). С. 179–186.
10. Рішення Європейського суду з прав людини «Волохи проти України» від 2 листопада 2006 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/gus?i=001-172266> (дата звернення: 22.03.2020).
11. Городецька М.С. Межі кримінально-процесуальної компетенції слідчого органів внутрішніх справ. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 23-24 квітня 2009 року). Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2009. Ч. IV. С. 197-199.

The article explores the implementation of criminal procedural human rights as an element of the subject matter of criminal proceedings. During the statement of the problem, it is noted that the relevance of the topic of work is necessitated by the study of the implementation of criminal procedural human rights as a criminal procedural element of the subject matter of the subject to clearly define the limits of influence of the subjects of criminal proceedings. In analyzing recent research and publications, it is noted that scholars have studied only certain aspects of the subject matter of criminal proceedings, and scholars have not focused on the study of the implementation of criminal procedural human rights as an element of the subject matter of criminal proceedings. In the course of the research the issues of realization of various criminal procedural human rights, in particular basic (constitutional, convention) and criminal procedural human rights, are considered. It is emphasized that the functional purpose of constitutional and convention rights in criminal proceedings is to limit state bodies in their human activities and to protect them from arbitrariness. It is argued that the functional purpose of criminal procedural human rights is to determine a particular legal procedure or procedure for criminal proceedings. It is determined that the legislative regulation of criminal procedural human rights should take into account fundamental human rights, but their functional purpose is to establish a proper procedure for criminal proceedings limited to basic human rights, regulate criminal procedural activities. It is stated that, depending on the type of criminal procedural human rights, the subject matter of jurisdiction of the judicial and prosecution bodies is differentiated. It is emphasized that the realization of fundamental human rights – constitutional and conventional – constitutes the content of the subject matter of the subjects performing the function of justice, and the exercise of criminal procedural rights is a specific sphere of influence of the persons performing the function of the prosecution. As a result of the conducted research, the prospects of further investigations in this scientific direction are determined, in particular the determination of the temporal element of the subject matter in criminal proceedings, the study of the territorial element of the criminal procedural subject matter.

Key words: constitutional rights, fundamental rights, criminal procedural rights, influence of subjects, charges, justice.